

**DOSYA/DERLEME****19. YÜZYILDAN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE  
OSMANLILARDA SAĞLIK***Yavuz ÜÇKUYU\****KISA TARİH**

Tanzimat Dönemi'ni 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlatmak kolaycıktır; yanlıştır da. Tanzimat Dönemi'ni hem düzenlemelerin kendisi hem de düzenlemelere yol açan siyasal düşünce açısından 2. Mahmut ile başlatmak daha doğru bir yaklaşımdır. Öncesinde 2. Mahmut'un "öğretmeni" 3. Selim de Tanzimat'ın önceli kabul edilebilir. Ancak, 3. Selim'in düzenlemeleri daha az kapsamlıdır ve düzenlemelerin yol açtığı tepki, öldürülmesiyle iktidarını erken sona erdirmiştir. Tanzimat Dönemi'nin hazırlayıcısı ve başlatıcısı olarak niteleyebileceğimiz 2. Mahmut, 1808 yılında başlayan iktidarını (padişahlığı) Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına değin aralıksız 31 yıl sürdürebilmiştir.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı tarihçileri tarafından "kuruluş", "gelişme", "duraklama" "yıkılış" dönemlerine ayrılarak incelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun "yıkılış dönemi" içindedir. Yıkılış döneminin başlangıcı olarak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması gösterilmektedir. Tarih bilgilerimizi hatırlarsak, Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslar Kırım, Eflak, Boğdan'ı istila ederler. İstilalar Osmanlılar için yeterince yıkıcıdır. Ne var ki yıkıntı bununla da kalmaz ve Osmanlı donanması Çeşme'de Rus donanması tarafından yakılır. Tarihinde ilk kez bu kadar ağır yenilgilere uğrayan Osmanlılar, Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak durumunda kalırlar.

Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlılarda Türkiye Cumhuriyeti'ne de devrolacak "büyük korkunun"

başlangıcıdır. Şaşırtıcı değildir. Dünya toplumlarında yıkılış süreçlerine her zaman korku, panik, karışıklık, düzenleme süreçleri eşlik etmiştir.

Antlaşmadan 15 yıl sonra Fransız İhtilali gelir. Fransız burjuvazisi devrimi, kesintili de olsa "ihraç" etmeye başlar. İhraç ettiği devrim, kapitalizmdir. Aristokrasi ve krallar endişeli bir bekleyiş içindedir. 16. Louis'in ve Kraliçe Antoinette'nin giyotine gitmesi, endişeyi yükseltir; Avrupa krallarını ve aristokrasisini korkudan titretir. Çokuluslu Osmanlı toplumu için korku çok daha büyüktür; çok da neseldir. Sonradan Yunanistan'ın kopuşu ile en somut ve dramatik biçimiyle yaşanan gelişmeler korkunun dayanaksız olmadığını gösterecektir.

Osmanlılar için dağılma, bölünme, yok olma kaynaklı "büyük korkuya" yanıt, İmparatorluğu mümkün olduğu kadar "bir arada tutma" siyasetine odaklanır. Bir arada tutma için de, yükselen sınıflarla gelen kapitalizmin ve onun dünyada birbirine eklenerek oluşturduğu yeni biçimin gereksinimlerine yanıt arayışı başlar. Gereksinimlere yanıtı, kapitalizmin ilk evrelerine içkin olan "ilerleme" karakterine uygun düzenlemeler olarak toparlanabilecek "yenilikçilik" girişimlerinde görürüz. Şüphesiz yenilikler her adımın bilinçle hesaplanarak atıldığı bir süreç değildir. "Yenilikçilik" adımlarının kendisinden ileri gördüğüne "benzeme" amacı doğrultusunda "taklitçi" öğeler içermesi de kaçınılmazdır. Modernleşme, Batılılaşma, Avrupalılık, çağdaşlaşma vb bir anlamıyla bu yönelimin değişik ifade biçimleridir.

Korkuya ilk kurumsal yanıtın Ordu'da aranması gerçekçi bir politik tutumdur. Çünkü ordu en önemli güç

\* Dr., 112 Acil Yardım Hizmetleri

kurumudur ve politika, pratik amaçlara ulaşmak üzere gücün toplanıp yönetilmesi sanatıdır. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 2 yıl sonra 1776'da Mühendishane-i Bahri Humayun (Deniz subayı yetiştirmek için açılan okul) açılır. 3. Selim hızla eski orduyu tasfiye ederek, kendisine bağlı, teknik, örgütlenme, eğitim bakımlarından Avrupa devletleri ordularına benzer bir yeni ordunun kurulmasını ister. Yaklaşımı doğru ancak politik değildir. Yeterince güç toplamadan yeni orduyu (Nizam-ı Cedid) kurunca, geleneksel ordu olan Yeniçerilik ve Yeniçerilik kurumuna bağlı bürokrasinin ayaklanmasıyla karşılaşır. Ayaklanmacıların önceden uzlaştıkları 2. Mahmut'un kardeşi 4. Mustafa yeni padişah ilan edilir. 4. Mustafa sonradan başına iş açabileceği düşüncesiyle 3. Selim'i öldürtür.

Yaşanan "büyük korkuyu" yenilik düzenlemeleriyle karşılamak isteyenler, kolayca pes etmeyeceklerdir. Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde ayaklanırlar. 4. Mustafa'yı tahttan indirerek, yerine kardeşi 2. Mahmut'u getirirler. Seçimleri 3. Selim ile başlatılan yenilikçi düzenlemelere tutkuyla bağlı olduklarını gösterir. Zira 2. Mahmut'u, amcasının oğlu 3. Selim eğitmiş ve özenle yetiştirmiştir. 2. Mahmut padişahlığı devralınca ilk iş olarak Alemdar'ı sadrazam olarak atar.

Yeniçeriler ve onunla hareket eden bürokrasi Alemdar'la ortaya çıkan yeni durumu kabullenmezler. Yeniden ayaklanarak Alemdar'ı öldürürler. Sıranın kendisine geleceğini anlayan 2. Mahmut elini çabuk tutarak ayaklanmacıların padişah adayı, kardeşi 4. Mustafa'yı öldürtür. 2. Mahmut, alternatifi de ortadan kaldırdığı için, ayaklanmacılar çok ikna olmasalar da "yeniliklerden vazgeçeceği sözünü" alarak padişahlığını kabul ederler. Ölümün eşliğinden dönen Mahmut böylece 31 yıl sürecek iktidarına adım atar. Yıl 1808'dir ve Avrupa Napoleon orduları ile silkelenebilir, krallar ve aristokrasi korkunun soluğunu ensesinde hissetmektedir.

3. Selim, 2. Mahmut'un öğretmeni ise politika değil felsefe öğretmenidir. 2. Mahmut kafasındakileri gerçekleştirebilmek için öncelikle güç toplaması gerektiğini anlamıştır. Tutku ve hırsını bir "deve kini" benzeri içinde taşır. İktidara gelişinden 18 yıl sonra (1826) son derece kanlı bir biçimde Vaka-i Hayriye (Hayırlı olay) denen olayla Yeniçeriliği ortadan kaldırır. Boğazın kan rengini aldığı ve hırsın yeniçeri mezar taşlarını tahribe kadar uzandığı aktarılır (Küçük, Y. 1984). Yeniçeriliği ortadan kaldıran 2. Mahmut, yerine yeni orduyu kurma sürecine girer.

Tanzimat'ta ne varsa kökeni 2. Mahmut'tadır. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra hızla "yenileşme hareketleri" başlığında toparlayabileceğimiz düzenlemelere girer. Düzenlemelerden bir kaçını örneklemek, düzenlemelerin çapını ortaya koymak için yeterlidir. Sonraki dönem siyaseti ve bürokrasisinde çok etkili kişilerin yetiştiği "Tercüme Odası" nı açmıştır. İlk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi'yi kurdu muştur. Bakanlık ve bakanlar kurulu örgütlenmesini başlatmıştır. Sadece

erkek nüfusa yönelik de olsa ilk nüfus sayımını 1830'da yaptırmıştır. İlk modern itfaiye ve posta teşkilatını kurdu muştur.

Osmanlı İmparatorluğu "yıkılış dönemi" padişahı 2. Mahmut, hızlı çürümeyi yeniliklerinin hızı ile karşılamaya çalışmış; zaman zaman arada kalmıştır. Yeni ordunun kuruluş hızı, çürümenin artırdığı iç ve dış savaşların peşi sıra gelişine yetişememiştir. 2. Mahmut iktidara geldiğinde kendini Mısırlı Mehmet Ali Paşa kuvvetleriyle çarpışma halinde bulmuştur. Mehmet Ali Paşa ile yaptığı sayısız savaşın hemen tümünü yitirmiş ve yitirdiği son savaş olan Nizip Savaşı'ndan gelen yeni yenilgi haberlerine daha fazla dayanamamış ve 54 yaşında ölmüştür. Ölümü oğlu Abdülmecit'i 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilanının hemen arifesinde iktidara taşımıştır.

Mısırlı Mehmet Ali Paşa, 2. Mahmut'un hem örnek aldığı hem de sonunu hazırlayan kişi olmuştur. 2. Mahmut'un pek çok yeniliği, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da gerçekleştirdiklerinin izlenmesi ve uyarlanmasından ibarettir (Küçük, Y. 1984). Osmanlı İmparatorluğu yapısı içinde özerk bir konumda varlığını sürdüren Mısır'daki düzenlemeler, başarısını özellikle askeri alanda paradoksal biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde göstermiştir. Mısır kuvvetlerinin ardarda Osmanlı ordusunu bozguna uğratması, İmparatorluğun güçsüzlüğünün anlaşılmasının yanında, düzenleme ve yenileşmenin kaçınılmazlığını da ortaya koymuştur.

Tanzimat, 2. Mahmut'un yeni düzen kurma çabalarına Osmanlı bürokratlarının padişahlık kurumu çevresinde bir kuvvet olarak destek olup kenetlendikleri bir sürecin adıdır. Tanzimat Dönemi'nin etkili devlet ve siyaset adamlarının önemli çoğunluğu Mahmut'un oluşturduğu kurumsal yapıların içinde yetişmişlerdir. Örneğin Tanzimat Dönemi'nin en etkili devlet adamı Fuat Paşa tıp doktorluğunu bırakarak, Tercüme Odası'na katılmış ve oradan yetişmiştir. Tanzimat Dönemi'nde 2. Mahmut döneminin etkisinin gücünü vurgulamak açısından 2. Mahmut döneminin "Erken Tanzimat" olarak nitelenmesi yerinde olacaktır.

Tanzimat Dönemi'ni ileride daha ayrıntılı ele alacağız. Şimdi yeniden 2. Mahmut zamanına dönerken, bu kez yenilik hareketleri içinde özel bir önem verdiği sağlık alanına yakından bakmaya çalışalım. Sağlığın 2. Mahmut dönemi için "Erken Tanzimat" nitelemesine en uygun alanlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun neden böyle olduğuna bakalım.

#### "ERKEN TANZİMAT" 2. MAHMUT DÖNEMİNDE SAĞLIK

Sağlık alanına ilişkin 2. Mahmut'un yaklaşımına ve yaptığı düzenlemelere geçmeden önce, Mahmut'un nasıl bir sağlık mirası ile karşılaştığına göz atmakta yarar vardır. Osmanlılarda sağlık alanına yaklaşıma dair sıklıkla düşülen bir yanlışlık ve kolaycılığa işaret ederek başlayabiliriz. O da şudur: Genellikle hiç bir bilimsel çalışmaya ve akıl yürütmeye dayanmayan biçimde Osmanlı toplumunda,

şifahane, darülziyafe, imarethane, mihmanhane, aşhane gibi kuruluşların, klasik Osmanlı döneminde sağlık ve sosyal yardım sorununu çözmüş olduğuna dair bir önkabul vardır (Özbek, N. 1999-2000). Bu görüşe göre, klasik Osmanlı döneminin bu kurumlarının bozulması sağlık ve sosyal yardım sorununu açığa çıkarmıştır.

Son derece yanlış bir önkabuldür. Bu yanlış önkabulü ortaya çıkararak, klasik Osmanlı düzenindeki feodal yapının, birikim modelinin yarattığı olanakların bir bölümünün sağlık ve sosyal yardım alanına aktarılması sonucu, pek çok feodal topluma göre görece daha gelişmiş bir sağlık ve sosyal yardımın sağlanabilmiş olmasıdır. Yalnız, bu feodal üretim süreci ve birikim modelinin kendi sınırlılıkları içinde bir olanaktır. Kapitalizmin birikim modeli, örgütlenme anlayışı, yaygınlığı, üretkenliği, teknoloji kullanımı, işbölümü ile kıyas götürmez bir gerilik dönemine aittir. Yani 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun sağlık ve sosyal yardım gereksinimini geleneksel feodal dönem kurumlarının karşılaması, söz konusu kurumların hiç bozulmadığı varsayıldığı hallerde bile olanak dışıdır. Her yeni üretim tarzının yeni üstyapıları gerektirmesi gibi kapitalizm de kendi üretim biçimi ve üretim ilişkilerine özgü yeni yapılanmalar (sağlık, eğitim vb) ortaya çıkaracaktır.

Yeni yapılanmalar (daha çok üst-yapı oluşumları kastedilmektedir) geleneksel yapıların bir anda sahneden çekilmesi yoluyla ortaya çıkmazlar. Geleneksel yapılar, ağırlığı giderek azalan biçimde de olsa etkilerini iniş çıkışlarla uzun süre devam ettirirler.

2. Mahmut sağlık alanına ilişkin önemli düzenlemelerini sağlıkla ilgili geleneksel kurumların varlığında gerçekleştirmiştir. Şifahane, darülziyafe, aşhane, mihmanhane, imaret, misafirhane gibi kurumların tasfiyesi 2. Meşrutiyet Dönemi'nde Fransa'daki sosyal yardım örneğinden esinlenerek Müessebat-ı Hayriye Sıhhiye Müdüriyeti İdaresi'nin oluşturulmasıyla mümkün olmuştur.

19. yüzyıl, kapitalizmin dünya çapında feodalizmin yerine egemen üretim tarzı haline geldiği yüzyıldır. Her üretim tarzı mevcut üst-yapı oluşumlarını yeniden biçimlendirecek bazılarını ise kuracaktır. Osmanlı İmparatorluğu gibi kapitalist üretim tarzının daha geri bölgelerinde sağlık, eğitim, kültür vb alanlarda yeni biçimlenmeler daha yavaş ve geleneksel kurumsal yapılarla daha bulaşık olacaktır. Ama bu durum değişimin hızı ile ilgilidir; yönü ile değil. 2. Mahmut "sağlık alanına ilişkin şu ya da bu düzenlemeleri yapmıştır" dediğimizde kastettiğimiz, Osmanlı toplumunda dünya üzerinde egemen kapitalist üretim tarzı gereksinimleri doğrultusunda nesnel değişimlerin yanında Mahmut'un değişimlerin hızını ve derinliğini artıran iradi müdahaleleridir.

2. Mahmut'u sağlık alanında değişimlere iten nedenler nelerdir? Sorunun birden çok yanıtı vardır. Daha doğru ifadeyle iç içe geçmiş yanıtlar sayılabilir. Doğallıkla

modernleşme, yenileşme, Batıcılık, ilerlemecilik, Avrupalılık kavramlarında ifade edilen yönelime temel eksenini veren dinamiğin kapitalizm olduğu açıktır. Yani 2. Mahmut, bilinçle ya da eksik bilinçle, nasıl davranmış olursa olsun, tüm yenileşme atılımları gibi sağlık alanındaki yönelimlerinin de, kapitalist üretim tarzının dünya üzerinde çizdiği çerçeveye Osmanlı İmparatorluğunu eklemele niyetiyle bağlantılı olduğu bilinmelidir. Kabaca, İmparatorluğun "bölünmesi", "dağılması" endişesinin belirlediği "büyük korku" dünya kapitalizmine eklemele ile çözümlenmek istenmektedir.

2. Mahmut'u sağlık alanında değişimlere iten kapitalist dünya ile eklemelemenin genel bir neden olduğunun bilinmesi, neden sağlık alanına ilişkin özel ve köklü değişimlere gidildiğini açıklamaz. Açıklama için Osmanlı İmparatorluğunun incelenen zaman dilimindeki koşullarına bakmak gerekir. 19. yüzyıl Avrupa'sında sağlık ve sosyal güvenlik uygulamaları emek piyasasının gerekliliklerini karşılamak ve işçi hareketinin yarattığı politik sorunları etkisizleştirmeye yöneliktir. Osmanlılarda ise bu sorun daha ikincildir. Osmanlılarda birincil etken ulus hareketlerinin kışkırttığı bölünme, parçalanma korkusudur. 2. Mahmut'un sağlık alanına ilişkin giriştiği düzenlemelerde sağlığı, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğunu bir arada tutmayı sağlama yolunda "rıza üretici" faktörlerden birisi olarak düşünmesi, düşünce sistematığına göre akılcıdır. 2. Mahmut'un sağlıkla birlikte, eğitim, kültür alanındaki düzenleme girişimlerine bakıldığında, düzeni sağlama açısından daha çok ideoloji kategorisi içinde ele alabileceğimiz "rıza üretme" kaygısının olduğu görülecektir.

2. Mahmut'un yenileşme hareketlerinde, Osmanlıları bir arada tutma sorununa ideolojik bir yanıt arama iradesi olmakla birlikte, çoğu zaman bu irade yerini ideolojinin daha geride kaldığı siyasetin belirleyiciliğine bırakmıştır. Kuşkusuz, 2. Mahmut'un siyaseti öncesini keyfi bir tutuma bağlamak doğru olmaz. Osmanlılardaki yıkılış sürecinde arka arkaya yaşanan toprak kayıpları ve ulusal hareketlenmeler; dağılma, bölünme korkusunu gidermede ideolojinin daha uzun zamanla görülen "faydalarını" beklemeyi zorlaştırmaktadır. İdeolojinin yerini etkisi daha "uçucu" olmakla birlikte güncel süreçlere müdahalelere olanak tanıyan siyaset almıştır. "Büyük korku"yu aşma yolunda siyasete verilen bu ağırlık, Tanzimat Dönemi'ne ve oradan Cumhuriyet Türkiye'sine taşınmıştır.

Prusyalı general ve felsefeci Carl von Clausewitz, "Savaş Üzerine" adlı kitabında "Askeri alanda ortaya çıkan yeni olaylar, keşiflerle yani askeri düşüncelerden çok, toplumsal durum ve toplumsal ilişkilerin değişimine bağlıdır" der (Clausewitz, C.V.). Osmanlılarda yenileşme hareketlerinin orduyu denetlemek ve yeni ordu kurmakla sıkı bağlantısı, Clausewitz'in de vurguladığı gibi Osmanlı ordusunu modernleştirmekten çok "toplumsal durum ve toplumsal ilişkilerin değişimine" bağlanmalıdır.

Klasik tarihsel inanişaya göre Osmanlı ordusunun danışmanlığını yürüten Comte de Benneval'in orduda

sihiye birlikleri önermesi üzerine, ordudan başlamak üzere sağlık sorununa daha fazla eğilinmiştir. Tarihsel kaynaklar Nizam-ı Cedit alayları için hastane kurulduğunu kaydetmektedir. 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşmasını izleyerek 1776 yılında ordu için subay yetiştirmek için Mühendishane'nin kurulmuş olması, anılan dönemde sağlık sorununa önem verilmediği, bayındırlık işlerine ağırlık verildiği anlamına gelmeyecektir. Yeni ordu arayışının temelinde iktidar mücadelesinin olduğu görülmelidir. Bu noktayı açalım:

Orduyu modernize etmek için kurulması ya da yeniden düzenlenmesi zorunlu olan eğitim kurumlarının harbiye, mühendislik ve tıp olması olağandır; buna bakarak bir "keşif" aramak mantık dışıdır. 2. Mahmut da yeni ordusunu oluştururken bu üç okula ihtiyaç duydu. Mühendishane zaten aynı niyetle kurulmuştu; gözden geçirmekle yetindi. Harbiye ve Tıbbiye'nin kurulması konusunda da şaşırtıcı gelebilecek biçimde tıbbiyeyi önceledi. 1826'da yeniçeriliği tasfiye ettikten bir yıl sonra 1827'de Tıbbiye'yi bizzat başında bulunduğu bir törenle açtı. Tıbbiyenin açılış töreninde yaptığı konuşma önemlidir. Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı kitabından aktarıyorum: "Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için öncelik verdim...Tıp eğitimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim...Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine bir çok kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. birçok yıldan beri İslam okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbi kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok katkıda bulunmuşlardır. Bundan başka bu konuları öğretmenin yöntemlerinde büyük kolaylıklar geliştirmişlerdir. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılabilmesi iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçe'ye çevrilemezler. Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapça'yı iyice öğrenmek on yıl ister. Halbuki, bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır...Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir (Berkes, N.)."

Açılış konuşması, tıp eğitimi, eğitim dili, eğitim tarihi konularında 2. Mahmut'un zihninin oldukça açık olduğunun ipuçlarını vermektedir. Buradaki konuşma metninden yazımızla ilgili olarak, Osmanlı toplumunun geri kalmışlığını hızlı bir atakla karşılamak üzere siyaseti merkeze alan bir tutumu çıkarmak olası görünmektedir.

2. Mahmut yeni ordu ile birlikte iktidarını güçlendirirken, ulemayı karşısına alabilecek girişimleri erteledi. Güç toplamadan harekete geçmenin faturasının ne olduğunu öğretmeni 3. Selim'den öğrenmişti. Harbiye'yi kurması önemli bölümleriyle hala eski düzenle bağlantılı olan ulemayı ürkütebilirdi. Mühendishane görece eski bir kurum olduğu için kafasındakileri tam olarak gerçekleştirmesi zor olabilirdi. En tehlikesizi Tıbbiye göründü. Tıbbiye konusunda gerçekten ulema da fazla ses çıkarmadı; izlemekle yetindi.

Tıbbiye konusunda gereksiz bir ürkeklik gösterdiği söylenemez. Kendisinin saray tarihçisi olarak atadığı; yaptığı çevirilerle Osmanlılara modern Batı tıbbını tanıtmış ve ilk resimli anatomi kitabını yayımlamış Şanizade Atallah Efendi'nin başına gelenler öğretici olmuştur. Şanizade, gençlere verdiği fen derslerinden dolayı dinsizlikle suçlanarak Tire'ye sürülmüş ve burada yeniçeriliğin kaldırıldığı yıl olan 1826'da ölmüştür.

Yeniçerilik kaldırıldıktan bir yıl sonra 1827'de "Tıphane-i Amire" adıyla ilk tıp okulu açıldı. Bunu 1828'de Cerrahhane izledi ve 1838'de her iki okulun birleştirilmesi ile esas tıbbiye kurulmuş oldu.

Tıbbiye hem hekimliğin geleneğini kura; hem de özgür, eleştirel düşüncenin merkezi haline gelir. Osmanlılarda en parlak gençler bu okula alınır. Tıbbiyeli gençler sonraki dönemde Osmanlı siyasi ve düşünce alanında son derece etkili olurlar. Birkaç örnek vermek yeterlidir. Fuat Paşa başta Tanzimat Devri bürokrasisi içinde, Genç Osmanlılar Hareketi içerisinde ve İttihat ve Terakki içerisindeki merkezi konumlarda tıbbiyelileri görürüz. Öyle ki tıbbiye bir dönem Osmanlılarda siyasal hareket ve düşünce akımlarının başlatıcısı konumunda merkezi bir yer tutmuştur. En çok bilineni, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadrosunun hemen tamamen tıbbiyeli oluşudur.

Tıbbiyeli'nin toplumun sorunlarına ilişkin mesleki olmaktan çok siyasi, ama bir o ölçüde de sorumlu tutumu, sonradan haklı bir övünçle "Tıbbiye'den her şey çıkar; arada hekim de çıkar" denilmesine neden olmuştur. Tıbbiye'nin Osmanlı toplum ve siyasetindeki bu özel konumu Cumhuriyet Türkiye'sine de taşınmış ve gelenek azalarak da olsa devam etmiştir.

2. Mahmut dağılma, bölünme korkusuna yanıt arama konusunda Tıbbiye'ye verdiği role ilişkin olarak, Tıbbiye'ye tüm Osmanlı uyruğundan öğrencilerin ayrıcalıksız olarak alınmasına çalıştı. Hatta bunu sağlamak üzere kararname yayınladı. Ölümünden sonra bu dikkatin azalarak da olsa bir süre daha devam ettiğini görüyoruz. Örneğin 1847'de okulda 300 kadar müslüman Türk, 40 Rum, 29 Ermeni ve 15 Yahudi kökenli öğrenci bulunuyordu Berkes, N.).

Mahmut, Tıbbiye'nin başına Metternich'in önerisiyle Viyana'dan doktor Karl Abroso Bernard'ı geçirdi ve olağanüstü yetkilerle donattı. Metternich, o dönemde Avrupa büyük burjuvazisinin çıkarlarını gözetken dengeci,

entrikacı siyasal tutumuyla Avrupa'nın en önde gelen siyaset adamlarından birisidir. Kendisine siyasal misyon olarak, Fransız İhtilalinin Avrupa'da yarattığı köktenci değişim dalgasına karşı kontrollü geçişi sağlamayı seçmiş, Avusturyalı devlet adamının önerisinin dikkate alınması; dağılma, bölünme süreçlerine karşı "kontrol" bilgisine duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

Dr. Bernard, Galatasaray binasında açılan Tıbbiye de iç ve dış hastalıkları dersi verdi, baş profesör ve baş hekimdi. Kitaplar çevirtti. Öğrencilerinin Latince ve Fransızca öğrenmesine önyak oldu. Avrupa'dan koleksiyonlar ve laboratuvar malzemeleri getirtti. Anatomi çalışmalarının ölü insan bedeninde yapılmasına ilişkin izin aldı. Bunlar Osmanlı toplumu için son derece sarsıcı ve şaşırtıcı gelişmelerdi. 1844'te 36 yaşındayken ani ölümü üzerine yerine 1839'da yine Viyana'dan getirilmiş olan anatomi hocası Dr. Sigmunt Spitzer getirildi. Spitzer aynı zamanda Abdülmecit'in özel doktoruydu. Mahmut'un bu politikası sonraki dönemde devşirme hekimlerin Osmanlı siyasetinde önemli rollerine de başlangıç oldu (Timur, T. 1989).

2. Mahmut'un Tıbbiye'ye verdiği bu özel rolün sağlık alanına ilişkin değişikliklerden çok Osmanlı düşün ve siyaset alanına müdahale amaçlı olduğunu söylemek, gerçeğin ancak bir parçasıdır. Her iki alana dair değişiklikleri birbirinden koparmak olası değildir. Dahası her iki alana yönelik değişiklikler birbirini desteklerler.

Örneğin, 1831 ve 1833'de Hindistan kaynaklı iki kolera salgını tüm Avrupa'yı kasıp kavuruyordu. Mahmut, ulema ve halk arasında karantinaya karşı olumsuz düşüncelere karşın emir vererek karantina uygulamasını başlattı. 1835'de ilk karantina müdürlüğünü kurdurttu. Gelişmiş sayılan Avrupa'da bile ilklerdendir.

Yine, 1839 yılında Mahmut'un emriyle çiçek aşısı uygulamasına başlandı. Aşının şeriatça caiz olduğuna dair fetva çıkarıldı. Bu yıldan itibaren "aşı memurları" yetiştirilmesine başlandı. Yardımcı sağlık personeli yetiştirilmesi düşüncesinin ilk pratik adımlarındandır.

Görüldüğü gibi 2. Mahmut'un bölünme, parçalanma korkusuna karşı, ilerleme, batıcılık, Avrupacılık, modernlik, bilimsel düşünce vb den kaynağını alan yenileşme çabaları; sağlıkta örgütlenme, kurumsal yapıların ortaya çıkarılması, eğitimin içeriği, hizmetin üretimi, kullanımı, yaygınlığı konularında köklü değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu değişimleri en genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kapitalist sisteme eklemeyecek yapısal değişiklik gereksinimleri ile uyumlu değişiklikler olarak ele alabiliriz.

Kapitalist sistemle eklemleme niyeti konusunda her türlü tartışmaya son vermek üzere, ölümünden bir yıl önce 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nı örnek olarak gösterebiliriz (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi).

## EKSEN MİRAS

"Erken Tanzimat" olarak tanımladığımız 2. Mahmut dönemini ayrıntılı olarak ele almamızın nedeni, sağlık ve sosyal yardım alanında inceleyeceğimiz, kendisinden sonra gelen (Tanzimat Dönemi, 1.Meşrutiyet, 2. Meşrutiyet) dönemler için temel eksen oluşturmasıdır. Tanzimat ve sonrasını anlamak için, 2. Mahmut dönemi bir "anahtar" işlevindedir. Bu anahtarın kimi özelliklerini aşağıdaki başlıklarda sıralayabiliriz:

1-2. Mahmut yıkılış sürecindeki imparatorluğu bir arada tutmanın, Avrupa kapitalizmi ile kendi özel koşullarında eklenerek gerçekleştirilebileceğini öngörmüştür. Sonraki dönemlerde bu temel öngörülen vazgeçilmemiş; ancak eklenenecek İmparatorluk toprağının küçülmesi ve ulusal yapısının değişmesiyle ilgili siyasi tutumlar geliştirilmiştir. 2. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'nde Osmanlıcı olan tutum, 1.Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcı ve 2. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçü özellik göstermiştir.

2-2. Mahmut'un sağlık ve sosyal yardım alanına ilişkin "yenilikleri"nin açtığı teorik bakış, sonraki dönemlerde pratik ifadesini bulmuştur. Bu anlamda 2. Mahmut bir "kurucu" ise sonrakiler "restoratör" olmuşlardır.

3-"Erken Tanzimat" dönemi ile formülasyonu oluşan bölünme, parçalanma, korkusuna karşı siyasetin daha etkili bir aktör olarak kullanımı, sonraki dönemlerde de korunmuştur. 2. Mahmut Dönemi'nde "Tıbbiye" özelinde kurulan sağlığın merkezi politik rolü, kadrolar düzeyinde etkisini sonraki dönemlerde pratik olarak belirginleşmiştir. Yalnız bu belirginleşmenin sağlık hizmet üretimi, örgütlenmesine etkisi sınırlı olmuştur. Bunun nedenleri arasında "Tıbbiyeli" kadroların sağlık alanının sorunlarını ülkenin genel sorunlarına bağlamaları dolayısıyla sağlık alanına özel emek aktarımının sınırlanışı, sağlık örgütlenmesinin Osmanlıcılıktan, İslamcılığa oradan Türkçülüğe geçiş yapan temel politikaya uyum sorunları yanında, Tanzimat Dönemi'nde "yeniliklerin" ilk pratik sonuçlarının toplumda "yeniliklere" karşı bir dirence yol açması sayılabilir.

4-Tanzimat ve sonrası dönüşümlerde sağlık ve sosyal yardım pratikleri, siyaset düzleminin ağırlıklarına göre belirlenecektir. Bu belirlenmede sağlık ve sosyal yardım alanına yaklaşımda uyruklar ile merkezi iktidarın bir mücadelesi yanında devlet içerisinde yer alan güçlerin karşılıklı çatışma ve gerilimlerinin aldığı biçimler de önemli rol oynamıştır.

5-2.Mahmut merkezi iktidarın kurulması sürecinin felsefesini kurmuş ve ilk adımlarını atmıştır. Sağlık ve sosyal yardıma, merkezi iktidarın kurulması sürecinin bir bütünleyici bir parçası olarak yaklaşmıştır. 2. Mahmut'un merkezi iktidarın kurulmasına ilişkin yaklaşımlarının somut pratik yansımaları kendinden sonraki dönemde gerçekleştirilmiştir.

## TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat Dönemi, hazırlanışında rolü büyük olan Büyük Reşit Paşa'nın, Abdülmecit'in onayıyla 3 Kasım 1839'da Osmanlı Devleti'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını Avrupa devletleri benzeri düzenlemek amacıyla hazırlanan reformları içeren Gülhane Hatt-ı Humayunu'nu (Tanzimat Fermanı) okuyarak yürürlüğe koymasıyla başlatılır. Fermanın hazırlanmasında Batılı kapitalist devletlerin etkisi tartışmalıdır. Ancak bu ilişki basitçe "dış güçlerin" etkisine bağlanmamalıdır. 2. Mahmut'la şekillenen Avrupa kapitalizmine eklenerek korkusunu yenmeye çalışan siyasetin devamıdır. Ferman'la 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ile İngiliz sermayesine verilen güvence ve ayrıcalıklar Avrupa sermayesine genişletilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'ni gelişmiş kapitalist Avrupa'nın bir çevre ülkesi haline getirmesi sonucuna yol açan ekonomik, ticari ve politik sonuçları yanında; padişahın egemenliğinin kısıtlanması, Osmanlı uyrukları arasında eşitsizliklerin törpülenmesi, insan hakları ve hukuka dayalı bir rejime geçildiğinin ilanı gibi önemli getirileri de bulunmaktadır. Olasılıkla Abdülmecit "nasıl olsa bir yolunu bulup ortadan kaldırıyorum" diye düşünerek Fermanın ilanına göz yummuş olmalıdır. Ancak "evdeki hesap çarşıya uymamıştır"; çünkü bu kez Ferman'la açılan yolun bizzat takipçisi Avrupa kapitalizminin bizzat kendisidir (Çavdar, T. 1995).

Tanzimat Fermanını izleyen süreçte, Tanzimat uygulamaları ülke içinde gelenekçi çevrelerin giderek artan biçimde tepkisine neden oldu. "Hıristiyan Avrupa devletlerinin yasal ve yönetsel düzenlemelerinin Osmanlı devleti için uygun olmayacağı" parantezine alınabilecek eleştiri ve tepkilere giderek toplumun her kesiminden de eklenmeler oldu. Osmanlı tüccar, zanaatçı ve tarım üreticileri Osmanlı ekonomisini korumasız biçimde Avrupa sermayesine açan uygulamalar dolayısıyla büyük zararlara uğradılar. Bu tepkiler ile birlikte Tanzimat atılımlarında bir duraklama oldu. Duraklama döneminde, artan tepkileri frenlemek ve yeni "rıza üretmek" için sağlık ve eğitim alanındaki pratik ve görünür çalışmalara önem verildi. Eğitimin yaygınlaştırılması, sekülerleştirilmesi, ilköğretimin parasız ve zorunlu hale getirilmesi bu dönemde gerçekleşti.

Sağlık alanında Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilenleri dört başlıkta toplamak mümkündür:

1-Tanzimat'ın ilanını izleyerek vakıf gelirlerinin toplanması görevi Maliye Nezareti'ne (Bakanlığı) devredilmiştir. Bilindiği gibi klasik Osmanlı döneminde sağlık ve sosyal yardım temelde vakıflar aracılığı ile yürütülmekteydi. Bu durum sağlık ve sosyal yardım alanında merkezi bir planlamanın yapılmasını ve tüm topluma yönelik kapsayıcı örgütlenmeler oluşturulmasını engellemekteydi. Vakıf gelirlerinin Maliye Nezareti'nde toplanması ile birlikte, vakıfların sağlık ve sosyal yardım alanındaki fonksiyonları merkezi devletin bir fonksiyonu haline gelmiş; devlet sağlık ve sosyal yardım alanında geniş

ölçekli örgütlenmeler ve planlamalar yapabilme imkanına kavuşmuştur.

2-Osmanlı yurttaşlarına yönelik ilk sigorta uygulaması olarak değerlendirilebileceğimiz şekilde, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak devlet bütçesinden "muhtacin maaşı" adı altında yoksullara kaynak aktarımı başlamıştır. Uygulama, nüfusunun halen yaklaşık yüzde kırkı gayrimüslim olan Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmanın olabirliğine inanılarak yapılan son çaba olarak mümkün olduğunca etnik fark gözetmeden gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. "Muhtacin maaşı" başlığında topladığımız yoksullara kaynak aktarımı, sonraki dönemlerde önce Müslümanları sonra ise Türkleri kollayacak şekilde yapılacaktır.

3-Şehremaneti (Belediye Başkanlığı) ilk kez 1854 yılında İstanbul'da kurulmuş, sonra diğer şehirlerle yaygınlaştırılmıştır (Ana Britannica Ansiklopedisi). Şehremaneti kuruluş yasasında, şehir insanlarının sağlık ve sosyal yardım gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik belediyelere görev verilmiştir. Belediye gelirlerinin belli bölümünün sağlık ve sosyal yardım alanlarına ayrılması zorunlu kılınmıştır. Belediye gelirlerinin ve giderlerinin denetimi merkezi iktidara bırakıldığı için, uygulamanın devletin merkezileşmesi yönelimiyle uyumsuz olduğu söylenemez.

4-1845 yılında İstanbul'da sağlık eğitimi ve hizmeti vermek üzere Gureba Hastanesi açılmıştır. Yıllar sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne dönüşecek hastane, o zamana değin bilinen sağlık kuruluşu görüntüsünü tümüyle değiştirmiştir. Hastane adının kullanıldığı ilk sağlık kuruluşudur. Gureba Hastanesi bu yönüyle, merkezi devlet gücünü kitlelere görünür kıla ideoloji ve siyasetinin bir anıtı gibidir.

## 1.MEŞRUTİYET VE 2. ABDÜLHAMİT İKTİDARI (İSTİBDAT DÖNEMİ)

Tanzimat Dönemi'nde dağılma ve bölünme korkusunun ağırlaşarak devamı, yeni çare arayışlarını ortaya çıkarır. Genç Osmanlılar, bu dönemde "çare arayışlarının" en önemli kadro ve hareketini oluştururlar. Oklar Padişah Abdülaziz ve Tanzimat'ın iki büyük devlet adamı Fuat ve Ali Paşa'ya yöneltilir. Fuat Paşa'nın ölümü iktidar cephesinde bir çözülmeye, muhalefet hareketinde ise güvenli bir kabarmaya dönüşür. Genç Osmanlılar liberal ve reformcu bir harekettir ve devletin yıkılmasını önleyecek yolu parlamenter demokrasinin kuruluşunda görürler. Şehzade 5. Murat'la anayasayı ilan etmesi koşuluyla, padişahlık konusunda anlaşılır. Abdülaziz'in padişahlıktan indirilmesi sürecinde yabancı uyruklu hekimlerin ortaklığı olduğu ya da en azından bilgili oldukları söylenir. Genç Osmanlılar 5.Murat'ı iktidara taşıdıktan hemen sonra anayasa hazırlama telaşına düşseler de, 5. Murat'ın hesapta olmayan ruhsal hastalığı durumu karıştırır. 5. Murat'la devam edemeyeceğini anlayan Genç Osmanlılar, Mithat Paşa'nın doğrudan aracılığı ile 2. Abdülhamit'le görüşürler. 2. Abdülhamit'ten

meşrutiyet sözü aldıktan sonra bu kez onu padişahlığa taşırlar (31 Ağustos 1876). Böylece 2. Abdülhamit'in 33 yıl sürecek iktidarı (İstibdat dönemi=Despotik dönem) başlamış olur.

2. Abdülhamit, daha başından anayasa taslağının hazırlanması aşamasında müdahalelerde bulunur. Mevcut taslağı beğenmez ve anayasanın Fransız Anayasa'sı örnek alınarak hazırlanmasını ister. Fransız Anayasası'na göre hazırlanan taslakta, özellikle padişaha, siyasi gerekçelerle işten el çektirme ve sürgün hakkı tanıyan 13. madde üzerinde tartışmalar yaşanır. 2. Abdülhamit 13. madde korunmadan anayasayı imzalamayacağı konusunda direnir. Bu sırada Rusya'nın savaş hazırlıklarına başlaması ve Batılı devletlerin Osmanlılarda gayrimüslimlerin durumlarını yeniden tartışmaya başlamaları iç dengeleri sarsar. Gayrimüslimlerin durumunu görüşmek üzere İstanbul'da uluslararası bir konferansın toplanmasına karar verilir (Tersane Konferansı). Konferans tarihinin de yaklaşması üzerine, Mithat Paşa öncülüğündeki anayasa hazırlama grubu siyasi gerekçeyle ve daha sonra düzeltilir inanişıyla, anayasa taslağının 2. Abdülhamit'in istediği biçimde yürürlüğe geçirilmesini kabul eder. Tersane Konferansı'nın toplantı günü olan 23 Aralık 1876'da uluslararası delegeleri etkilemek de düşünülerek top atışları eşliğinde Anayasa (Kanun-ı Esasi) yürürlüğe konularak Meşrutiyet ilan edilmiş olur. Osmanlılar, Anayasa ilanı ile birlikte gayrimüslimlerin Avrupa ülkelerinde olan haklara kavuştuğunu, bu nedenle Tersane Konferansı'nın anlamının kalmadığını Avrupalı delegelerin de kabul edeceğine inanırlar. Avrupalı delegeler umursamazlıkla toplantıyı sürdürünce, Osmanlı delegeleri konferansı terk ederler. Bu durum, hem yenileşme bürokratları hem de yeniliğe taraf grup ve hareketleri güç durumda bırakır ve hayal kırıklığı yaratır.

2. Abdülhamit Anayasanın ilanının ertesinde 13. maddeyi işleterek Mithat Paşa ve grubunu sürgüne gönderir. Ardından ilk meclis seçimleri gerçekleştirilir. Abdülhamit zaten meclise seçimsiz atadığı doğrudan üyelerle meclis içinde güçlüdür. Bununla da yetinmez ve Meclis Başkanlığı'na kendine yakın olan Ahmet Vefik Paşa'yı atar. "Evlere şenlik" meclis oturumları yapılır. Örneğin bir oturumda söz alan milletvekilini Vefik Paşa "sus eşek" diyerek yerine oturtur (Çavdar, T. 1995).

Zaten klasik fonksiyonlarını görüntüde bile yerine getiremeyen Meclis, Rusya'nın savaş ilanı, ardından hızlı ilerlemesi ve Ayestefanos'u (Yeşilköy) tehdit eder hale gelmesini gerekçe göstererek 2. Abdülhamit açılışının 2. yılında (1878) Meclis'i (Meclis-i Umumi) süresiz tatil eder. Meclisin yeniden açılması için 30 yıl sonra 2. Abdülhamit'in iktidardan düşüş dönemini beklemek gerekecektir.

2. Abdülhamit Meclis'i tatilden sonra olası tepkilere karşı sürgün ve cezaları kullanarak hızlı bir yıldırma operasyonuna girişir. Yeni hareketlenmeleri önlemek ve izlemek üzere yaygın bir gizli polis teşkilatı kurar; ispiyonculuğu teşvik eder. İstibdat (despotluk) dönemi

olarak tanımlanan bu uzun dönemde muhalefet kendisini değişik biçimlerde ve özellikle illegaliteye kayarak ve yurtdışına çıkarak (Avrupa) sürdürür. 2. Abdülhamit tüm önlemlere karşın kendini güvenli hissetmediği için Yıldız Sarayı'nı yaptırır ve uzun sürelerle Saray'dan çıkamaz hale gelir. Korkusunu kendine bir güvenlik kuşağı oluşturarak yenmeye çalışır. Bu güvenlik kuşağı yaratmada, sağlık ve sosyal güvenliğe de önemli misyon yüklemiştir. Bu misyonu aşağıda tartışmak üzere 2. Abdülhamit döneminde sağlık ve sosyal yardım alanındaki düzenlemeleri birbiriyle ilişkili iki başlık halinde toparlayabiliriz:

1-2 Abdülhamit sağlık ve sosyal yardımı kendi çevresinde güvenli bir halka oluşturma ve iktidarının meşruiyet zeminini genişletmek için kullanmıştır. Bunun için tümüyle kişisel inisiyatifine bağlı bir bütçe kullanım olanağı yaratmış; bu olanağı sadaka-i seniyye (padişah sadakası), aliyye-i sadaka (padişah hediyesi) biçimlerinde kullanmıştır. Sağlık ve sosyal yardıma ilişkin bu finansman kullanımında, geçmişten farklı olarak, Müslüman tebaanın kayırılması önemli bir dönüştürme işaret eder. 2. Abdülhamit, olasılıkla gayrimüslim kesimin yükselen ulusçu hareketlerle kaybedileceği sezmiş ve Müslüman kesimi birlik noktasına ikna etmek üzere, sağlık ve sosyal yardım konularında avantajlar sağlama yoluna gitmiştir. Genel iktidar ideolojisi olarak ağırlığın Osmanlıcılıktan İslamcılığa kayışı da bu dönemdedir ve yukarıda belirtilen görüşle ilgilidir. Tarihi bir çarpıtma olarak, 2. Abdülhamit'in İslamiyet'i önceleyerek dinsel gericiliği sahiplendiği görüşü, gerçekte koşullar gereği genel iktidar ideolojisindeki bu görüş değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

2-2. Abdülhamit, sağlık ve sosyal yardım alanını kişiselleştirme ve Müslüman tebaayı öncelikle politikasını kurumsal oluşumlarla destekleyecektir. Bu yönelimlerin ürünü olarak;

a) Tıbbın son yeniliklerini başkente taşıyan ve döneminin övünç kaynağı olan Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi 1899'da açıldı. Berlin'deki bir Alman Hastanesi örnek alınarak kurulan hastane Almanya'dan getirilen teknik araçlarla donatılmıştır. Hastanede difteri, çiçek, kısıl hastalıkları ile ilgili serum ve aşı üretim merkezi oluşturulmuştur. Hastaların sistematik izlenmesi yönelik ilk hasta gözlem kağıtları ile beden ısı cetvelleri burada kullanılmıştır.

b) Yaklaşık bin acazeye barınma ve bakım hizmeti sağlayan Darülaceze 1896 yılında açılmıştır. Kurum, hastane, yetimhane, süt çocuğu pavyonu, çamaşırhane, fırın ve hamamdan oluşmaktadır.

c) 400 Müslüman yetim çocuğa barınma, sağlık ve sosyal yardım sağlayan Darülhayr-ı Ali, 1897 yılında açılmıştır.

## 2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (DEVİR-İ HÜRRIYET)

Kanun-ı Esasi'nin askıya alınması, meclisin süresiz tatilini izleyen 2. Abdülhamit'in baskı rejimi, Jön Türk hareketinin oluşmasına ve ardından 1889'da İttihat ve

Terakki'nin kurulmasına yol açtı. Jön Türk hareketi ile İttihat ve Terakki hızla muhalefetin çekim merkezi haline gelerek pek çok bürokrat ve aydını örgütledi. 1905'de Rusya ve İran'da meşrutî yönetimlere geçilmesi, Osmanlılarda anayasal rejimlerin kurulabileceği inancını pekiştirdi. Edirne'deki 2. Ordu içinde Enver ve Niyazi Beylerin taburlarıyla birlikte ayaklanarak meşrutiyet taleplerini izleyen dönem, Abdülhamit'in çevresindeki iktidar kadrolarında çözümler yarattı. Ordu'nun İstanbul'a doğru harekete geçmesi üzerine direnişin mümkün olmadığını gören 2. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe soktu. Bunu izleyerek meclis seçimleri yenilendi ve 31 Mart Olayı'nı izleyerek 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, liberal parlamenter bir rejime geçişin yoluna açtı.

Balkan Savaşları, azınlıklar sorununun yarattığı karışıklıklar, 1913 Babıali Baskını ile birlikte; 2. Abdülhamit'in "istibdat" dönemine aratmayacak uygulamalarla İttihat ve Terakki'yi iktidara taşıdı. Talat, Enver ve Cemal Paşaların üçlü diktatörlük dönemi başladı. İttihat ve Terakki Merkez Umumi'si fiilen parlamentonun yerini aldı. Osmanlı Devleti parlamentosunun kararı olmadan 1. Dünya Savaşı'na girilmesi bu üçlü diktatoryanın oldubittisiyle gerçekleşti. Ardından savaş koşulları gerekçe gösterilerek 1914 yılından itibaren Meclis tatilde tutuldu. Dünya Savaşı'nın ağır yenilgiye uğraması ile birlikte önde gelen ittihatchılar ülkeyi terk ettiler. İtilaf Devletleri'nin baskısıyla 6. Mehmet Aralık 1918'de parlamentoyu kapattı.

2. Meşrutiyet dönemi dağılma, bölünme korkusunun çılgınlık derecesine yükseldiği ve sonunda fiilen Osmanlı Devleti'nin sona erdiği dönemdir. Bu dönem, gayrimüslimlerin yanında Müslümanların büyük bölümünün de bir arada tutulamayacağına anlaşıldığı ve bu nedenle Osmanlıcılık ve İslamcılık yerine Türkçülük siyasetinin ağırlık kazandığı bir dönemdir.

2. Meşrutiyet Dönemi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü, Meclis'in yasama yetkisini kullanması, bakanlar kurulunun meclise karşı sorumlu tutulması, kişi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, sansüre son verilmesi, modern bürokrasinin temellerinin atılması, kadın hakları, hukukun laikleştirilmesi, ulusal kültür ve milli iktisat politikalarının geliştirilmesi gibi toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda önemli yenilik ve dönüşümler dönemidir. Bunlar, tam anlamıyla uygulamaya geçirilememiş olsalar da sonraki dönemler için basamak noktaları oldular. Yine bu dönemde "tebaa" anlayışı yerine "yurttaş" ve "ulus" bilincinin uyanması, getirilen idari ve toplumsal reformlar Kurtuluş Savaşı'nın ve sonrasında siyaset ve ideolojisinin kurucu unsurları oldu.

2. Meşrutiyet Dönemi'nin sürekli savaş halinde geçirilmiş olması, sağlık alanına yönelik düzenlemeleri yavaşlattı ve sağlık ve sosyal yardım alanına kaynak aktarımını sınırladı. Bu dönemde daha belirgin hale gelen biçimde sağlık ve sosyal yardım; yaralı sakatlar ile onların yakınlarının gereksinimlerini gidermeye yönelecek

biçimde finanse edildi. Bu yönelimle ilintili olarak pek çok yardım derneğinin de kurulduğunu görüyoruz.

Bu dönemde finansman sorunundan kaynaklanan uygulama sorunları görüldü de sağlık ve sosyal yardım alanının kapitalist devlet yapısına uygun hale getirilmesine yönelik önemli adımlar atıldı. 2. Meşrutiyet Dönemi'ndeki sağlık alanına ilişkin düzenlemeleri aşağıdaki başlıklarda toparlayabiliriz.

1-2. Abdülhamit'in sağlık ve sosyal yardım alanında kişisel kullanım fonunu oluşturan Hazine-i Hassa'nın gelirleri Maliyeye devredilmiştir. Böylece sağlık ve sosyal yardım Padişahın bir lufu olmaktan çıkarılarak merkezi devletin fonksiyonu içine alınacaktır.

2-2. Abdülhamit'in etkisini ortadan kaldırmaya yönelik, onun sağlık ve sosyal yardım anlayışına ilişkin kötüleme kampanyasını takiben kurduğu kuruluşlar da hedef alınacaktır. Hamidiye Etfal Hastanesi'nin adı Şişli Etfal Hastanesi'ne dönüştürülecektir. Darülhayr-ı Ali kapatılacak, Darülaceze'deki rolü unutturulmaya çalışılacaktır.

3-Savaşla birlikte kayıpların artması hem orduyu motive etmek hem de sakat ve yaralıların gereksinimlerini karşılamak üzere sağlık ve sosyal yardım dernekleri oluşturulacaktır.

#### BİTİRİRKEN

19. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar incelemeye çalıştığımız Osmanlılardaki sağlık ve sosyal yardım alanı bize Cumhuriyet Türkiye'sinin pek çok alanda olduğu gibi sağlık ve sosyal yardım alanında da bu dönemin mirasını sürdürdüğünü göstermektedir. Özellikle 2. Meşrutiyet ve İttihat Terakki'nin kurucu kadrolarının izlendiği açıktır. Bu nedenle Cumhuriyet'le birlikte bir kopuş dinamiğinden çok süreklilik dinamiğini görürüz. Cumhuriyetin sağlık alanındaki ilk Bakanları ve bürokratlarının hemen tamamı 2. Meşrutiyet Dönemi'nin sağlık bürokratlarıdır ve hemen hepsi İttihat ve Terakki ile sıkı ilişkilere sahiptir. Örnek olarak Adnan Adıvar, Tefik Sağlam ve Rıza Nur'u verebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken kendi ideoloji ve siyasetini oluşturma sürecinde geçmişle ilgili benzerlikler silinmeye, farklılıkları abartılmaya çalışılmıştır. Güncel politik gereksinimler nedeniyle bir ölçüde "makul" sayılabilecek bu tutumun, sonraki dönemlere de taşınmış olması, Türkiye'de sağlık örgütlenmesi ve sağlık politikalarının oluşturulmasında tarihsel süreçten yararlanmak konusunda sorunlara yol açmaktadır. Her alanda olduğu gibi sağlıkla ilgili tarihimize de yeniden ve yeni gözlerle bakmak durumundayız. Gelecek toplumun kendi tarihsel bağlarından yoksun olarak tasarlanması, tasarımın çapını küçültecek ve ayaklarının zemine sağlam basmasını önleyecektir.

Türkiye'de kapitalizme yöneliş ve kapitalizmin kuruluş sürecini Cumhuriyet ya da hemen öncesine alma girişimleri, pek çok alanda olduğu gibi sağlık ve sosyal



yardım alanındaki izlenen seyrin de ortaya koyduğu gibi gerçeklikten uzaktır. Kapitalizmin Osmanlı Devleti'ne girişinde kendine özel sorunlar ve kendine özgü yöntemlerden söz edebiliriz. Ancak Osmanlı Devletinde, kapitalizmin ilk dönemlerinde itibaren kapitalizme eklenme konusunda bir gecikme ve irade eksikliği yoktur.

Kapitalizmin Osmanlı toplumuna modernizm, aydınlanmacılık, Avrupacılık, yenilikçilik Batıcılık, bilimsellik, yararcılık gibi "ilerlemecilik" başlığında toparlayabileceğimiz düşün ve akımlarla birlikte gelmesi son derece olağandır. Şaşırmamak gerekir. Marx'ın kendisini ütopyik sosyalistlerden ve anarşistlerden ayırırken ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin belli aşamasında son derece ileri unsurlar taşır. Marx, bu ileri unsurların artı-değer ve emek sömürsüne dayanması nedeniyle tıkanacağını ve gericileşeceğini görmüş ve üretkenlik artışının süreklilik kazandırmanın artı-değer ve emek-sömürsünün ortadan kaldırılacağı sınıfsız bir toplumla mümkün olacağını kanıtlamıştır. Türkiye'de kapitalizmin gelişmişlik düzeyi modernizm, aydınlanmacılık, batıcılık, Avrupacılık gibi yaklaşımların harekete geçiremeyeceği kadar yaşanmış, tıkanmış ve gericileşmiştir. Bu nedenle her türlü reform girişimi ancak kazanımların yitirildiği bir gericileşmeyle sonuçlanmak durumundadır. Emekçi sınıflar ve örgütlerinin yaratacağı bir sınıf mücadelesine

dayanmaksızın "en geri dönem, bundan kötüsü olmaz" tanımlaması boşuna yapılacaktır.

#### KAYNAKLAR

**Ana Britannica Ansiklopedisi** (1989), AnaYayıncılık.

**Berkes, N.**(2002), Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yayına Haz.:Ahmet Kuyaş, YKY yayınları

**Clausewitz, C.V.**(1997), Savaş Üzerine, Çev.:Şiar Yalçın, Spartaküs Yayınları

**Çavdar, T.** (1999), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi-1839-1950, İmge Kitapevi

**Küçük, Y.** (1984), Aydın Üzerine Tezler 1830-1980, 1.cilt içinde, Tekin Yayınevi

**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt içinde, İletişim Yayınları

**Timur, T.** (1996), Osmanlı Çalışmaları, İmge Kitapevi

**Özbek, N.** (1999-2000),Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım:1839-1918, Toplum ve Bilim Sayı:83